

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію

Половинко Олени Сергіївни

**«Когнітивний та етнолінгвістичний виміри порівняльних конструкцій з орудним відмінком в українських художніх текстах»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 “Філологія”**

Актуальність теми дисертаційної роботи та її зв'язок із планами наукової роботи установи.

Порубіжжя ХХ – ХХІ ст. характеризується посиленням інтересом до мови як дзеркала народної культури, що зберігає досвід поколінь, історичну пам'ять і систему цінностей народу, який помітно активізувався в умовах сучасних реалій та передбачає збереження національних мовних особливостей, що є вкрай важливим для підтримки етнокультурної ідентичності. У запропонованому дослідженні О. Половинко, органічно поєднавши когнітивно-ономасіологічний та етнолінгвістичний підходи, актуалізувала проблему впливу національної культури на мовні категорії та структурування в мові культурного досвіду, яку розглянула на прикладі конструкцій з орудним порівняльним крізь призму когнітивізму.

Зауважимо також недостатню кількість праць, в яких би питання про семантико-граматичну природу орудного відмінка іменника з порівняльним значенням знайшло однозначне потрактування. Погоджуємося з авторкою і в тому, що, на відміну від орудного придієслівного, орудний приіменний досліджувався побіжно та потребує ґрунтовного наукового аналізу.

Усе це визначає своєчасність і перспективність дисертаційної праці О. Половинко, потребу в якій чітко вмотивувала у вступі, зазначивши, що «розгляд компаративем з орудним порівняльним у річищі сучасної наукової парадигми, де поєднується когнітивно-ономасіологічний та етнолінгвістичний підходи до вивчення мови, слугує глибшому й

об'ємнішому уявленню про сутність цих мовних одиниць, розкриває процеси формування національних ознак української мови» (с. 20).

Крім того, актуальність теми дисертації зумовлена її міждисциплінарним характером, тобто спрямованістю в інші наукові галузі. За словами дослідниці, це насамперед антропологія, психологія, культурологія (с. 21), але цей ряд можна помітно розширити, додавши етнологію, дискурсологію, фольклористику та ін.

Заслуговує схвалення, що задекларована тема є інтегральним складником наукових досліджень кафедри української мови імені професора Л.А. Лисиченко Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Різномасштабне вивчення одиниць сучасної української мови (державний реєстраційний номер 0120U104814 від 12.11.2020 р).

Наукова новизна результатів роботи.

Дисертація характеризується новизною та оригінальністю завдяки комплексу проблем, розглянутих у ній. Уперше, спираючись на сучасні досягнення лінгвокогнітології, ономасіології, граматики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, здобувачка поєднала в роботі різні вектори дослідження, що дозволимо їй здійснити когнітивно-ономасіологічний аналіз компаративем з орудним відмінком, з'ясувати психоментальні особливості їхньої появи та представити етнолінгвістичне потрактування образів зони агента і референта порівняння в таких конструкціях. Важливою інноваційною ознакою дисертаційного дослідження є поєднання когнітивного й етнолінгвістичного підходів до аналізу порівняльних конструкцій з орудним відмінком, здійсненого на матеріалі українських художніх текстів XI – XXI ст., що дало змогу не лише розширити та поглибити уявлення про семантико-граматичну природу орудного порівняльного відмінка у його придієслівному та приіменному вживанні, а й простежити вплив на них національної культури, що значною мірою розширило аналітичний інструментарій для аналізу мовних явищ.

Найбільш істотними результатами роботи, що визначають її наукову новизну, вважаємо такі:

- увиразнення та оновлення мовознавчих підходів до встановлення семантико-граматичної сутності орудного відмінка іменника;
- розширення теоретичного та методологічного інструментарію дослідження порівняння;
- тлумачення його як засобу концептуалізації та категоризації дійсності;
- зосередження уваги у порівняннях з орудним відмінком на архетипній мотивації з огляду на когнітивно-ономасіологічний та етнолінгвістичний підходи до вивчення мовних явищ;
- визначення найпродуктивніших моделей (формул), що лежать в основі різних мотиваційних типів;
- етнолінгвістичне потрактування образів-символів зони агента в конструкціях з орудним порівняльним;
- виокремлення та залучення до аналізу більшою мірою фразеологізованих компаративем, які найповніше відображають формування українського менталітету під впливом архетипів, що склалися в давнину;
- вдалий підбір українських художніх текстів, починаючи зі «Слова о полку Ігоревім» та козацьких літописів, що дало підстави для висновку про давність походження порівняльної семантики.

Загалом наукова новизна дослідження детермінована комплексним підходом до аналізу компаративної семантики в парадигмі значень орудного відмінка з урахуванням його багатозначності, ступеня міжчастиномовної транспозиції та впливу контексту.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій.

Сформовані в дисертації наукові положення, висновки і рекомендації є

логічними, аргументованими і змістовними. Окреслена мета, що полягала в дослідженні компаративем з орудним відмінком у придієслівному та приіменному вживанні, виявленні основних типів мотивації в них, а також зони агента, я б додала, і зони референта, передбачала п'ять завдань, що конкретизують шляхи і методи їх розв'язання.

Достовірність наукових результатів досягається коректним використанням методів. Насамперед імпонують заявлені в роботі спеціальні методи, що підтверджують різновекторність дослідження, як-от когнітивно-ономасіологічного, концептуального, контекстуально-інтерпретаційного аналізів, та статистичний метод, що дозволяє підтвердити отримані результати. Водночас доречно було б згадати й загальнонаукові методи та прийоми на зразок синтезу, аналізу, узагальнення тощо.

У роботі достатньою мірою представлена теоретико-методологічна основа дослідження, що ґрунтується на засадах сучасних перспективних мовознавчих напрямків, передусім лінгвокогнітології, лінгвоконцептології, етнолінгвістики, функціональної ономасіології та деяких інших. Залучено різні лексикографічні джерела. Можливо, варто було додати більше фольклорних та етнографічних матеріалів.

Схвально, що використані в дисертації положення та гіпотези інших науковців мають відповідні посилання і подані лише для аргументації ідей здобувачки. На жаль, дослідниця не уникла посилань на праці російських науковців, зокрема В. Виноградова (№12). Крім того, згадує і таких російських учених, як В. Дем'янков, О. Кубрякова (с. 22), К. Рахіліна (с. 54), В. Телія (с. 110).

Для здійснення аналізу було використано достатню кількість текстових фрагментів (800) з компаративемами з орудним відмінком з українських різножанрових творів художньої літератури періоду XI – XXI століть, уміщених у Генеральному регіональному анотованому корпусі української мови (ГРАК).

Відзначимо також логічну і наукову обґрунтованість висновків, представлені в роботі 17 таблиць та численні додатки (с. 209-250).

Змістове наповнення дисертаційного дослідження.

Щодо композиції дисертації О. Половинко, то вона цілком логічна і послідовна. У вступі, як і годиться, зазначені всі необхідні для цього структурного компонента складники. На наш погляд, доцільно було б розширити спектр завдань, зацентрувавши увагу на дослідженні оцінного забарвлення компаративем, особливо з огляду на те, що в третьому розділі цьому аспекту приділяється чимало уваги, та й ключові слова (оцінка, амбівалентність, семантичні (конотативні) маркери) підтверджують думку про дослідницькі зацікавлення оцінною маркованістю порівняльних конструкцій.

Зміст основної частини засвідчує орієнтацію авторки на повноту і вичерпність аналізу. Дисертація складається з трьох розділів, які об'єднують десять підрозділів з параграфами до окремих із них. У першому розділі «Порівняльне значення в парадигмі граматичної семантики орудного відмінка та його граматичні особливості» подано всебічну характеристику порівняння як лінгвістичної категорії, з'ясовано місце порівняльного значення в парадигмі граматичної семантики орудного відмінка, розглянуто морфолого-синтаксичні та ономаціологічні особливості вживання орудного порівняльного. Дисертанткою докладно проаналізовано стан наукової розробленості окресленої проблеми. Загалом імпонує аналіз теоретичних положень, представлених у роботі, уміння критично осмислювати здобутки інших учених, що свідчить про високу наукову культуру О. Половинко. Відзначаємо збалансованість наукового апарату. Разом із тим, зважаючи на висновок дисертантки про порівняння в когнітивній лінгвістиці «як засіб концептуалізації та категоризації дійсності» (с. 57), варто було у роботі розглянути його і як засіб моделювання картини світу, передусім етнічної.

Загалом дисертація складається з двох проблемно орієнтованих частин. Якщо перша (перший розділ) спрямована більшою мірою на аналіз

теоретичних засад дослідження, то друга (другий і третій розділи) – на характеристику конструкцій з орудним порівняльним у когнітивно-ономасіологічному та етнолінгвістичному аспектах.

Найбільш істотні наукові результати, представлені в другому «Орудний порівняльний у когнітивно-ономасіологічному аспекті» і третьому «Етнолінгвістичне трактування образів зони агента порівняння у компаративемах з орудним відмінком» розділах, можна окреслити такими положеннями:

- виявлено, що найпродуктивнішою у порівняльних конструкціях з орудним відмінком з-поміж інших є асоціативна мотивація, що зумовлено метафоризацію, яка лежить в основі виникнення подібних структур;
- розмежовано асоціативну мотивацію в компаративемах з орудним відмінком у придієслівному і приіменному вживанні та обґрунтовано думку про недостатню вивченість саме приіменних порівняльних конструкцій;
- встановлено, що переважає дифузно-метафорична асоціативна мотивація в орудному порівняльному над структурно-метафоричною та гештальтною;
- окреслено основні моделі (продуктивні формули) компаративем з орудним відмінком;
- проаналізовано зону референта, агента, а також дієслова в компаративемах, напрямки метафоризації у порівняннях із дифузно-метафоричною мотивацією та провідні семи в інших видах порівнянь;
- представлено етнолінгвістичне розуміння зони агента порівняння в компаративемах з орудним відмінком;
- підтверджено, що більшість образів-символів зони агента порівняння мають амбівалентну природу, демонструючи давність свого походження;

- доведено, що найдавніші уявлення, експліковані в порівняннях, пов'язані з архетипом Великої Матері; культом покоління природі, прадавніми солярними та лунарними культами тощо.

Зазначимо, що всі розділи інформативні, мають завершений зміст, а виклад матеріалу відображає доцільність вибраного алгоритму дослідження. Крім досконалого оволодіння запропонованою методикою аналізу, О. Половинко продемонструвала знання з фольклору, фразеології, культурології, міфології.

Проведений багатоаспектний аналіз створив умови для достовірних висновків, які маніфестують основні результати дослідження.

Переконливо виглядає список використаної літератури (247 позицій). До позитивів дисертаційної праці належать згадані раніше таблиці і додатки. Переконливості додають наведені кількісні дані.

Практична цінність одержаних результатів та рекомендацій щодо їх подальшого використання.

У науково-практичній площині презентовані в роботі теоретичні положення, методологічний інструментарій та фактологічна база можуть слугувати основою для подальших ґрунтовних досліджень порівняльних конструкцій з урахуванням нових наукових підходів, що, з одного боку, розширює взаємозв'язки між мовою і культурою, а з іншого – сприяє також міждисциплінарному діалогу та інтеграції знань з інших галузей.

Щодо практичного значення, то, крім зазначеної у вступі, можливості використання отриманих результатів у навчальному процесі та культурно-просвітницькій роботі, варто додати їх важливість для лексикографічної практики, а вказаний у роботі перелік навчальних курсів видається доречним розширити такими дисциплінами, як лінгвокогнітологія, лінгвоконцептологія, лінгвокультурологія, лінгвістичний аналіз тексту та лінгвістика тексту, історія української літературної мови.

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації.

Основні положення і важливі результати дисертаційної праці О. Половинко, поданої до захисту, засвідчені в необхідному обсязі в публікаціях та пройшли відповідну апробацію на різного рангу конференціях. Зокрема, висвітлені в дев'яти одноосібних публікаціях, з яких три – у фахових виданнях України, дві – у зарубіжних наукових виданнях і чотири – це тези конференцій, а також були представлені у виступах на семи міжнародних та одній всеукраїнській конференціях.

Кількість, обсяг і зміст опублікованих праць відповідають вимогам МОН України щодо висвітлення основних положень дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Робота, як зазначено у вступі, пройшла перевірку на плагіат.

Зауваження щодо змісту дисертаційної роботи.

Відзначаючи серйозність, наукову добросесність та цінність дисертаційного дослідження, вважаємо за необхідне вказати на окремі дискусійні положення та висловити деякі зауваження і побажання:

1. На наш погляд, удосконалення потребує термінологічний апарат. Йдеться про місцями некоректне використання у роботі понять тематичного поля і тематичної групи (с. 79 і 89). Хотілося б почути відповідь на запитання про співвідношення відповідних термінів. Аналогічно в одних випадках дисертантка говорить про форму, якість і функцію як ознаки порівняння (с. 109), а в інших визначає їх як провідні семи (с. 218). Послуговуючись здебільшого терміном «компаративема», О. Половинко використовує в такому ж значенні і поняття компаративу (с. 22).

2. Конкретизації потребують окремі положення, пов'язані з аксіологічним аспектом дослідження, зокрема щодо таких формулювань, як «архетипний контекст як зони агента, так і референта, є свідченням ціннісної етноментальної рамки українців» (с. 148) або «символьна мотивація ключового образу виявляється тільки через зв'язок із давніми язичницькими віруваннями» (с. 170). Можливо, більше уваги варто було приділити питанню, як християнство змінило оцінку маркованість багатьох

символічних образів, та зосередитися на двовір'ї як регілієзнавчій концепції, що поєднало християнство з язичництвом і вплинуло на формування української ментальності.

3. Бажання дати вичерпну характеристику компаративем з орудним відмінком спричинило низку запитань, що залишають простір для дискусій, наприклад: чи в компаративемі *віялом стоїть світло електрики* референт належить до явищ природи (с. 101), а в порівнянні *волосся жмутом піднімалося* агент – до артефактів (с. 105) або чому дієслівна форма в конструкції *дошки, іксом прибиті*, розглядається в межах дієслів стану (с. 108) та под.

4. У першому розділі дисертантка намагалася представити порівняння як один із засобів моделювання концепту (с. 29), проте в другому і третьому розділах думка про це не знайшла належного підтвердження.

5. У дисертації, на жаль, трапляються окремі мовні огріхи, у тому числі технічні помилки (с. 40, 33, 38, 47, 129, 136, 138), завеликі абзаци (с. 39-41, 46-48). Так само, як і відсутні у тексті посилання на додатки.

Разом із тим висловлені зауваження і побажання аж ніяк не применшують загальної високої оцінки наукового доробку О. Половинко та не впливають на позитивне враження від роботи.

Загальний висновок.

Дисертаційна праця О. Половинко є закінченим оригінальним дослідженням, що містить нові науково обґрунтовані результати і відповідає напряму досліджень спеціальності 035 «Філологія». Робота відзначається самостійністю, актуальністю порушеної проблематики, науковою новизною, концептуальністю та має важливе практичне значення. Чітка логіка, послідовність викладу та доказовість положень – це ті риси, які надають їй цілісності, повноти, завершеності. Високо оцінюємо її також в аспекті систематизації зібраних фактів, паспортизації джерельного матеріалу та стилістичної культури наукового тексту.

Усе це дає підстави для висновку, що дисертаційне дослідження «Когнітивний та етнолінгвістичний виміри порівняльних конструкцій з орудним відмінком в українських художніх текстах» відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а його авторка, Половинко Олена Сергіївна, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 «Філологія».

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови та славістики
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

10 січня 2025 р.

[Handwritten signature]
Тетяна ВІЛЬЧИНСЬКА

Волошинської Т.
Засвідчую:
начальник відділу кадрів
[Handwritten signature]